

(ସ → ଷ)

ଅ, ଆ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ, କ, ଡ଼, ଏବଂ ର ରୁ ପର ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଥିବା ସଂକାରର ଷଂକାର ହୁଏ । ଉକ୍ତ ସଂକାରର ପୂର୍ବରେ (ନ ସ୍ଥାନରେ ହୋଇଥିବା) ଅନୁସାର, ବିସର୍ଗ କିମ୍ବା ଷ୍ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଷକାର ହୁଏ ।

ଯଥା :- ହରି + ସୁ = ହରିଷୁ । ସାଧୁ + ସୁ = ସାଧୁଷୁ । ପିତୃ + ସୁ = ପିତୃଷୁ । ରାମେ + ସୁ = ରାମେଷୁ । ଗୋ + ସୁ = ଗୋଷୁ । ନୌ + ସୁ = ନୌଷୁ । ବାକ୍ + ସୁ = ବାକ୍ଷୁ । ପ୍ରାଡ଼୍ + ସୁ = ପ୍ରାଡ଼୍ଷୁ । ବାର୍ + ସୁ = ବାର୍ଷୁ । ମୁମୂର୍ + ସୁ = ମୁମୂର୍ଷୁ । ଚିକାର + ସା = ଚିକାର୍ଷା । ସର୍ପା + ସି = ସର୍ପାର୍ଷି । ହବଂ + ସି = ହବାର୍ଷି । ସର୍ପିଷ୍ + ସୁ = ସର୍ପିଷ୍ଠୁ ।

କିନ୍ତୁ - ଲତା + ସୁ = ଲତାସୁ । ଗଞ୍ଜଡ଼ + ସୁ = ଗଞ୍ଜସୁ । ରାଜନ୍ + ସୁ = ରାଜସୁ । ବିଦ୍ୟା + ସୁ = ବିଦ୍ୟାସୁ ।

ପଦାନ୍ତ ସ୍ ର ଷ୍ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା :- ଅଗ୍ନିସ୍ + ତତ୍ = ଅଗ୍ନିଷ୍ଠତ୍ । ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ତ ଦନ୍ତ୍ୟ ସ କାରର ଷକାର ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା :- ଅଗ୍ନିସାତ୍, ନଦୀସାତ୍ ।

ମାତ୍ର - ବିଷମ, ସୁଷମ, ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ହୁଏ ।

ଅଭ୍ୟାସଃ

ସମୀଚୀନଂ ‘ଷଡ଼ଂ’ ‘ଶଡ଼ଂ’ ଚ ବିଧାୟ ସଂଶୋଧୟତ ।

ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଣାଂ ବିଦ୍ୟାସୁ ଅନୁରାଗଃ ଅସ୍ତି । ବୃକ୍ଷାନାଂ ଅଗ୍ରେସୁ ପତ୍ରାନ୍ତି ନ ସନ୍ତି । ଗ୍ରୀଷ୍ମର୍ତ୍ତୋ ସରସୁ ଜଳମ୍ ଅଳ୍ପଂ ତିଷ୍ଠତି । ସଦାଚରଣେଶଃ ଛାତ୍ରଃ ପୁରସ୍କାରଂ ପ୍ରାପ୍ସ୍ୟତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଶ୍ଚ ରାବଣସ୍ୟ ଭଗିନୀ ଆସୀତ୍ । ଧାର୍ମିକାନାଂ ସତ୍ତ୍ଵା ଅଭବତ୍ । ପରୋପକାରଃ ମନୁଷ୍ୟାନାଂ ଧର୍ମଃ ।

ସନ୍ଧି ପ୍ରକରଣମ୍

ସନ୍ନିହିତ ବର୍ଣ୍ଣଦ୍ଵୟର ଶୀଘ୍ରତମ ଉଚ୍ଚାରଣ ହେତୁ ଉକ୍ତ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣର ବା ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

ସନ୍ଧିରେକପଦେ ନିତ୍ୟୋ ନିତ୍ୟୋ ଧାତୁପସର୍ଗଯୋଃ ।

ସମାସେଽପି ଚ ନିତ୍ୟଃ ସ୍ୟାତ୍ ସ ତାନ୍ୟତ୍ର ବିବକ୍ଷୟା ।।

- ୧ । ଏକପଦେ (ଅଖଣ୍ଡପଦେ, ଧାତୁପ୍ରତ୍ୟୟଯୋଗେ) - ଚେ + ଅ = ଚୟ, ଜେ + ଅ = ଜୟ, ନେ + ଅ = ନୟ, ଭୋ + ଅ = ଭବ ।
- ୨ । ଧାତୁପସର୍ଗଯୋଃ - ଅଭି + ଅସ୍ୟତି = ଅଭ୍ୟସ୍ୟତି । ପ୍ର + ଅନମତ୍ = ପ୍ରାଣମତ୍ । ଉପ + ଅହରତ୍ = ଉପାହରତ୍ ।
- ୩ । ସମାସେ - ଗଣ + ଈଶଃ = ଗଣେଶଃ । ଜଗତ୍ + ନାଥଃ = ଜଗନ୍ନାଥଃ ।
- ୪ । ବାକ୍ୟେ - ନ ଅହମ୍ ଜାନାମି = ନାହଞ୍ଜାନାମି / ନ ଅହଂ ଜାନାମି । ସନ୍ଧି କଠିନ ହେଲେ ବି ଏହା ଅନୁପେକ୍ଷଣୀୟ । ଏହାର ସାଧାରଣ ନିୟମମାନ ଅବଶ୍ୟ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ । ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ, ଧ୍ୱନିସୌଷ୍ଟବ, ଲେଖନ

କ୍ରିୟାରେ ସ୍ଥାନକାଳର ସଞ୍ଚୟ ଇତ୍ୟାଦି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସନ୍ଧିଜ୍ଞାନ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ସନ୍ଧିର ନିୟମ - ଅଭ୍ୟାସ ଏବଂ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଏଠାରେ ସନ୍ଧିପାଠକୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଓ ସ୍ମରଣଯୋଗ୍ୟ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଛି । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ନିମିତ୍ତ ସନ୍ଧି ସମ୍ବଳିତ ପାଣିନି ସୂତ୍ରର ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଛି ।

ସନ୍ଧି ତିନିପ୍ରକାର - (୧) ସ୍ୱରସନ୍ଧି, (୨) ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି, (୩) ବିସର୍ଗ ସନ୍ଧି ।

ସ୍ୱରସନ୍ଧି

(କ) ଅ / ଆ + ଅ / ଆ = ଆ

ଯଥା - ଧର୍ମ + ଅଶୋକଃ = ଧର୍ମାଶୋକଃ, ପିତା + ଅସ୍ତ୍ର = ପିତାସ୍ତ୍ର । ବ୍ରହ୍ମ + ଆନନ୍ଦଃ = ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଃ ।
ମାତା + ଆଦିଶତ୍ରି = ମାତାଦିଶତ୍ରି ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ଅଧୋଲିଖିତେଷୁ ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦଂ କୁରୁତ ।

ଶୁଭାରମ୍ଭଃ, ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସଃ, ଅସ୍ତ୍ରାଚଳଃ, କମଳାସନମ୍, ଶିଷ୍ୟାଚାରଃ, ବ୍ରହ୍ମାଚାରଃ, କ୍ରୋଧାଗ୍ନିଃ, ନୀଳାକାଶଃ, ଶଶାଙ୍କଃ, ରତ୍ନାକରଃ, କାର୍ଯ୍ୟାଳୟଃ ।

୨। ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ଗଙ୍ଗା + ଅବତରଣମ୍ । ଆନନ୍ଦ + ଅବସରଃ । ବିଦ୍ୟା + ଅର୍ଥୀ । ପୁଷ୍ପ + ଅଞ୍ଜଳିଃ । ସଦା + ଆନନ୍ଦଃ । ମହା + ଅର୍ଣ୍ଣବଃ । ସତ୍ୟ + ଆଗ୍ରହଃ । ପିତା + ଆଦିଶତ୍ରି । କଦା + ଅପି । ତଥା + ଅସ୍ତ୍ର ।

(ଖ) ଇ / ଈ + ଇ / ଈ = ଈ

ଯଥା :- ଯତି + ଇନ୍ଦ୍ରଃ = ଯତୀନ୍ଦ୍ରଃ, ଅଧି + ଈଶ୍ୱରଃ = ଅଧୀଶ୍ୱରଃ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ମୁନି + ଇନ୍ଦ୍ରଃ = _____

ଅପି + ଇଦମ୍ = _____

ପଠତି + ଇୟମ୍ = _____

ଆନନ୍ଦତି + ଇନ୍ଦନମ୍ = _____

ପଠାମି + ଇଶୋପନିଷଦମ୍ = _____

ଖାଦାମି + ଇନ୍ଦୁଦଣ୍ଡମ୍ = _____

କବି + ଈଶ୍ୱରଃ = _____

ପରି + ଇକ୍ଷିଣମ୍ = _____

କ୍ଷିତି + ଈଶଃ = _____

ସୁଧୀ + ଇନ୍ଦ୍ରଃ = _____

ପଠସି + ଇତି = _____

କରୋତି + ଇତି = _____

୨। ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦଂ କୁରୁତ ।

ଅତୀବ, କବାୟଃ, କପାୟଃ, ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟମ୍, ଇତୀଦମ୍, ଅସ୍ମାତି, ପାର୍ବତୀଶଃ, ଅପୀଞ୍ଜସି ।

(ଗ) ଉ/ଊ + ଉ/ଊ = ଊ

ଯଥା :- ଭାନୁ + ଉଦୟଃ = ଭାନୁଦୟଃ, ବହୁ + ଉଷମ୍ = ବହୁଷମ୍ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଗୁରୁ + ଉପଦେଶ = _____

ସୁ + ଉଚ୍ଚମ୍ବ = _____

ସାଧୁ + ଉଚ୍ଚମ୍ବ = _____

ଲଘୁ + ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ = _____

ଶତ୍ରୁ + ଉତ୍ସାରଣମ୍ବ = _____

କରୋତୁ + ଉଦ୍ୟମମ୍ବ = _____

ସ୍ଵରତୁ + ଉମାମ୍ବ = _____

ବହୁ + ଉନ୍ନତି = _____

କରୁ + ଉକ୍ତି = _____

ଶିଶୁ + ଉପହାର = _____

ନନ୍ଦୁ + ଉଦ୍ୟାନେ = _____

କରୋତୁ + ଉତ୍ସବମ୍ବ = _____

ପଠନ୍ତୁ + ଉପନିଷଦମ୍ବ = _____

ଗୁମ୍ଫା + ଉପକାତିମ୍ବ = _____

୨। ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦ କୁରୁତ ।

ମେରୁପରି, ସାଧୁକ୍ତି, ରତ୍ନଭାମା, ଲଘୁଲକ୍ଷ, ସିନ୍ଧୁଦକମ୍ବ, ଭୂର୍ଦ୍ଧମ୍ବ, ଧାତୁପସରଣ ।

(ଉ) ର/ର + ର/ର = ର

ଯଥା :- ପିତୃ + ରଣମ୍ବ = ପିତୃଣମ୍ବ, ପିତୃ + ରକ୍ଷଣ = ପିତୃକ୍ଷଣ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ମାତୃ + ରକ୍ଷି = _____

ହୋତୃ + ରକ୍ଷି = _____

୨। ଅ/ଆ + ଇ/ଇ = ଏ

ଯଥା :- ନର + ଇନ୍ଦ୍ର = ନରେନ୍ଦ୍ର, ଇଶ୍ବର + ଇଚ୍ଛା = ଇଶ୍ବରେଚ୍ଛା ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ସୁର + ଇନ୍ଦ୍ର = _____

ଗଜ + ଇନ୍ଦ୍ର = _____

ଗଣ + ଇଶ = _____

ତଥା + ଇତି = _____

କା + ଇତି = _____

ଧନ + ଇଚ୍ଛା = _____

ଅତ୍ର + ଇଦମ୍ବ = _____

ହୃଷୀକ + ଇଶ = _____

ଦେବ + ଇନ୍ଦ୍ର = _____

ରାଜ + ଇନ୍ଦ୍ର = _____

ରମା + ଇଶ = _____

ନ + ଇତି = _____

ମମ + ଇଚ୍ଛା = _____

ସା + ଇନ୍ଦ୍ର = _____

ଲକ୍ଷା + ଇଶ = _____

ଗୁଡାକା + ଇଶ = _____

୨। ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦ କରୁତ ।

ଗଜେନ୍ଦ୍ର, ମହେଶ୍ୱର, ସେୟମ୍, ସଖେତି, ପରମେଶ୍ୱର, କ୍ଷମସ୍ୱେତି ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ :

ପ୍ରଜେଶଂ ରମେଶଂ ମହେଶଂ ସୁରେଶଂ
ଦିନେଶଂ ନିଶୀଥେଶ୍ୱରଂ ବା କଦାଚିତ୍ ।
ନ ଜାନାମି ଚାନ୍ୟତ୍ ସଦାହଂ ଶରଣ୍ୟ
ଗତିସ୍ତୁ ଗତିସ୍ତୁ ଦୁମେକା ଭବାନି ।।

୩। ଅ / ଆ + ଉ/ଉ = ଓ

ଯଥା :- ପୁରୁଷ + ଉତ୍ତମଃ = ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ, ସ୍ୱଭାବ + ଉକ୍ତିଃ = ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତିଃ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧି କରୁତ ।

ନର + ଉତ୍ତମଃ = _____

ପର + ଉପକାରଃ = _____

ହିତ + ଉପଦେଶଃ = _____

ବିଶାଳ + ଉଦ୍ୟମଃ = _____

ମହା + ଉତ୍ସବଃ = _____

ବିବିଧ + ଉପଚାରଃ = _____

ପ୍ରଶ୍ନ + ଉତ୍ତରମ୍ = _____

ଉଷ୍ଣ + ଉଦକମ୍ = _____

ଗଙ୍ଗା + ଉଦକମ୍ = _____

ନୀଳ + ଉତ୍ତଳମ୍ = _____

ଦର୍ଶନ + ଉତ୍ସୁକତା = _____

ମୟା + ଉକ୍ତମ୍ = _____

୨। ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦ କରୁତ ।

ପଶ୍ୟାପରି, ମସ୍ତକୋର୍ଜ୍ଜ୍ୱଳ, ଯଥୋପଦିଷ୍ଟମ୍, ବେଦୋଦ୍ଧାରକଃ, ଜ୍ଞାନିନୋକ୍ରମ୍, ମହୋର୍ମିଃ, ଏକୋନବିଂଶତିଃ, ଯଥୋଚିତମ୍, ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟଃ ।

୪। ଅ / ଆ + ଏ / ଐ = ଐ

ଯଥା :- ସଦା + ଏବ = ସଦୈବ, ଦିବ୍ୟ + ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମ୍ = ଦିବ୍ୟୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମ୍ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧି କରୁତ ।

ଯଦା + ଏବ = _____

ଅଦ୍ୟ + ଏବ = _____

ନ + ଏତତ୍ = _____

ମମ + ଏତତ୍ = _____

ମମ + ଏବ = _____

ବ୍ରହ୍ମ + ଏବ = _____

ତେନ + ଏବ = _____

ଅନେନ + ଏବ = _____

ପଞ୍ଚ + ଏତେ = _____

ଉପ + ଏତି = _____

ଏକ + ଏକଃ = _____

ମହା + ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟମ୍ = _____

ସା + ଐଚ୍ଛତ୍ = _____

ସା + ଏଷା = _____

ମତ + ଐକ୍ୟମ୍ = _____

ପ୍ରଥମା + ଏକବଚନମ୍ = _____

ତଥା + ଏବ = _____

ମା + ଏବମ୍ = _____

ତୃଷ୍ଣା + ଏକା = _____

ଆଗତା + ଏବ = _____

୨। ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦଂ କୁରୁତ ରେଖାଙ୍କିତାନାଂ ପଦାନାମ୍ ।

ଯଦୈବ ରାଜ୍ୟେ କ୍ରିୟତେଽଭିଷେକସୁଦୈବ ଯାତି ବ୍ୟସନେଷୁ ବୁଦ୍ଧିଃ ।

ଘଟା ନୃପାଶାମଭିଷେକକାଳେ

ସହାୟସୈବାପଦମୁଦ୍‌ଗିରନ୍ତି ।

୫। ଅ / ଆ + ଓ / ଔ = ଔ

ଯଥା :- ମହା + ଓଷଧଃ = ମହୌଷଧଃ, ମମ + ଔସ୍ତ୍ରକ୍ୟମ୍ = ମମୌସ୍ତ୍ରକ୍ୟମ୍ ।

ଅଭ୍ୟାସଃ

ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ -

ଜନ + ଓଘଃ = _____

ଜଳ + ଓଘଃ = _____

ତବ + ଓଷ୍ଠଃ = _____

ବନ + ଔଷଧଃ = _____

ବନ + ଓକସ୍ = _____

ମହା + ଔଦାର୍ଯ୍ୟମ୍ = _____

୬। ଅ / ଆ + ଋ / ୠ = ଅଋ

ଯଥା :- ଦେବ + ଋଷିଃ = ଦେବଋଷିଃ, ରାଜା + ଋଷିଃ = ରାଜଋଷିଃ

ଅଭ୍ୟାସଃ

ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ବ୍ରହ୍ମ + ଋଷିଃ = _____

ସପ୍ତ + ଋଷୟଃ = _____

ଗ୍ରୀଷ୍ମ + ଋତୁଃ = _____

ଶୀତ + ଋତୁଃ = _____

ଭଉମ + ଋଣଃ = _____

ଅଧମ + ଋଣଃ = _____

ମହା + ଋଷିଃ = _____

ବର୍ଷା + ଋତୁଃ = _____

୭। ଇ / ଈ + ଇବର୍ଷଭିନ୍ନ କୌଣସି ସ୍ଵର = ଯ୍ + ସ୍ଵର

ଯଥା :- ଯଦି + ଅପି = (ଯଦ୍ + ଇ + ଅପି = ଯଦ୍ + ଯ୍ + ଅପି) = ଯଦ୍ୟପି

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଅତି + ଅଧିକମ୍ = _____

ଅତି + ଆଚାରଃ = _____

ଯଦି + ଏବମ୍ = _____

ପ୍ରତି + ଉବାଚ = _____

ଅତି + ଉଗ୍ରଃ = _____

ଦେବୀ + ଆଗମନମ୍ = _____

ବନ୍ଧସି + ଉପବିଶ୍ୟ = _____

ଯାସ୍ୟତି + ଅଦ୍ୟ = _____

ଇତି + ଉଚ୍ଛ୍ଵା = _____

ଅତି + ଅନ୍ତମ୍ = _____

ଇତି + ଆଦିଶତ୍ = _____

ଅପି + ଏତେଷୁ = _____

ପ୍ରତି + ଉପକାରଃ = _____

ଅଭି + ଉଦୟଃ = _____

ଦେବୀ + ଉବାଚ = _____

ଅସ୍ତି + ଉତ୍ତରସ୍ୟାମ୍ = _____

ପ୍ରତି + ଏକଃ = _____

ଅପି + ଉପାୟେନ = _____

୨। ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦ କୁରୁତ ରେଖାରୂଢ଼ାନାଂ ପଦାନାମ୍ ।

ଯଦି ଦାସ୍ୟସି ନେଚ୍ଛାମି ନ ଦାସ୍ୟସି ପିବାମ୍ୟହମ୍ ।

୮। ଉ / ଉ + ଉବର୍ଣ୍ଣଭିନ୍ନ କୌଣସି ସ୍ଵର = ବ୍ + ସ୍ଵର

ଯଥା :- ସୁ + ଆଗତମ୍ = (ସ୍ + ଉ + ଆଗତମ୍ = ସ୍ + ବ୍ + ଆଗତମ୍) = ସ୍ଵାଗତମ୍

ସୁ + ଅସ୍ତି = (ସ୍ + ଉ + ଅସ୍ତି = ସ୍ + ବ୍ + ଅସ୍ତି) = ସ୍ଵସ୍ତି

ଅଭ୍ୟାସ

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଅନୁ + ଅୟଃ = _____

ଆଗଚ୍ଛତୁ + ଅତ୍ର = _____

ଖଲୁ + ଅହମ୍ = _____

ପଚତୁ + ଓଦନମ୍ = _____

ସାଧୁ + ଆଦେଶଃ = _____

ଅନୁ + ଅଗଚ୍ଛତ୍ = _____

ଅନୁ + ଅସରତ୍ = _____

ଅନୁ + ଏଷଣମ୍ = _____

ବଧୁ + ଆଦେଶଃ = _____

ଭୁ + ଆଦିଃ = _____

୯। ଋ/ଋ + ଋ ବର୍ଣ୍ଣଭିନ୍ନ କୌଣସି ସ୍ଵର = ଋ + ସ୍ଵର

ଯଥା :- ପିତୃ + ଆଦେଶଃ = (ପିତ୍ + ଋ + ଆଦେଶଃ = ପିତ୍ + ଋ + ଆଦେଶଃ) = ପିତ୍ରାଦେଶଃ ।

ମାତୃ + ଆଜ୍ଞା = (ମାତ୍ + ଋ + ଆଜ୍ଞା = ମାତ୍ + ଋ + ଆଜ୍ଞା) = ମାତ୍ରାଜ୍ଞା

ଅଭ୍ୟାସ

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଭ୍ରାତୃ + ଆଜ୍ଞା = _____

ମାତୃ + ଇଚ୍ଛା = _____

ଦାତୃ + ଉପଦେଶଃ = _____

ପିତୃ + ଅର୍ଥଃ = _____

ପିତୃ + ଅନୁଗ୍ରହଃ = _____

ମାତୃ + ଅନୁମତିଃ = _____

ପିତୃ + ଅଂଶଃ = _____

ସବିତୃ + ଉଦୟଃ = _____

୧୦। ପଦାନ୍ତ ଏ + ଅ = ଏଃ

ଯଥା :- ତେ + ଅଦ୍ୟ = ତେଈଦ୍ୟ, ଦେହେ + ଅସ୍ମିନ୍ = ଦେହେଈସ୍ମିନ୍

ଅଭ୍ୟାସଃ

ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ଏତେ + ଅଦ୍ୟ = _____

ତେ + ଅପି = _____

ସୁଦ୍ରେ + ଅପି = _____

ବନେ + ଅତ୍ର = _____

ବୃକ୍ଷେ + ଅସ୍ମିନ୍ = _____

ତେ + ଅଗଚ୍ଛନ୍ = _____

ସୁଖେ + ଅସୁଖେ = _____

ଯାଚତେ + ଅୟମ୍ = _____

ଯାଚତେ + ଅର୍ଥମ୍ = _____

ତେ + ଅହମ୍ = _____

ଗୁରବେ + ଅବଦନ୍ = _____

୧୧। ପଦାନ୍ତ ଓ + ଅ = ଓଃ

ଯଥା :- ବିଷ୍ଣୋ + ଅବ = ବିଷ୍ଣୋଃବ ।

ଅଭ୍ୟାସଃ

୧। ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ବନ୍ଧୋ + ଅତ୍ର = _____

ଗୁରୋ + ଅହମ୍ = _____

୨। ପଠିତନିୟମାନୁସାରଂ ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

(କ) ଏକାକିନୀ + ଆଗଚ୍ଛତି ।

(ଛ) କଃ + ଅପି

(ଖ) ଗଙ୍ଗା + ଅବତରତି

(ଜ) ବେଗେନ + ଉତ୍ପତ୍ୟ

(ଗ) ବନେ + ଅତ୍ର

(ଝ) ବହୁ + ଇଚ୍ଛାମି

(ଘ) ଉପରି + ଉପବିଶତି

(ଞ) ଅଶ୍ୱତ୍ତା + ଏବ

(ଟ) ଆତ୍ମାନମ୍ + ଅପଶ୍ୟମ୍ ।

(ଟ) ପରମ୍ + ରତମ୍

(ଡ) ମୁନି + ଇଚ୍ଛା

୧୨। ଏ + କୌଣସି ସ୍ୱର = ଅୟ୍ + ସ୍ୱର

ଯଥା :- ନେ + ଅନମ୍ = (ନ୍ + ଏ + ଅନ = ନ୍ + ଅୟ୍ + ଅନ) = ନୟନମ୍

ଶେ + ଅନମ୍ = (ଶ୍ + ଏ + ଅନ = ଶ୍ + ଅୟ୍ + ଅନ) = ଶୟନମ୍

ଅଭ୍ୟାସଃ

ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ନେ + ଅତି = _____

ତେ + ଅନମ୍ = _____

ତେ + ଆଗତଃ = _____

ଯେ + ଇହ = _____

ହରେ + ଏହି = _____

୧୩। ଐ + କୌଣସି ସ୍ୱର = ଆୟ + ସ୍ୱର

ଯଥା :- ଗୌ + ଅକ୍ଷ = (ଗ୍ + ଐ + ଅକ୍ଷ = ଗ୍ + ଆୟ + ଅକ୍ଷ) = ଗାୟକ୍ଷ

ନୌ + ଅକ୍ଷ = (ନ୍ + ଐ + ଅକ୍ଷ = ନ୍ + ଆୟ + ଅକ୍ଷ) = ନାୟକ୍ଷ

ଅଭ୍ୟାସ

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

କସ୍ତୁରୀ + ଅଦକାତ୍ = (କସ୍ତୁ + ଆୟ + ଅଦକାତ୍) = _____

ଶ୍ରୀୟେ + ଇଚ୍ଛା = (ଶ୍ରୀୟ + ଆୟ + ଇଚ୍ଛା) = _____

ଗୌ + ଅତି = (ଗ୍ + ଆୟ + ଅତି) = _____

ଶ୍ରୀୟେ + ଔଷ୍ଣ୍ୟାମ୍ = (ଶ୍ରୀୟ + ଆୟ + ଔଷ୍ଣ୍ୟାମ୍) = _____

୧୪। ଓ + କୌଣସି ସ୍ୱର = ଅବ୍ + ସ୍ୱର

ଯଥା :- ପୋ + ଅନଃ = (ପ୍ + ଓ + ଅନଃ = ପ୍ + ଅବ୍ + ଅନଃ) = ପବନଃ

ଅଭ୍ୟାସ

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଭୋ + ଅନମ୍ = _____

ଭୋ + ଅତି = _____

ପୋ + ଇତ୍ରଃ = _____

ଗୋ + ଏଷଣା = _____

ଭୋ + ଇତା = _____

ସାଧୋ + ରତମ୍ + ଆଚର = _____

୧୫। ଔ + କୌଣସି ସ୍ୱର = ଆବ୍ + ସ୍ୱର

ଯଥା :- ପୌ + ଅକ୍ଷ = (ପ୍ + ଔ + ଅକ୍ଷ = ପ୍ + ଆବ୍ + ଅକ୍ଷ) = ପାବକ୍ଷ

ଅଭ୍ୟାସ

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଭୌ + ଉକ୍ଷ = _____

ନୌ + ଇକ୍ଷ = _____

ଦୌ + ଇମୌ = _____

ତୌ + ଉଭୌ = _____

ତୌ + ଏତୌ = _____

ରାତ୍ରୌ + ଅହନି = _____

ରାତ୍ରୌ + ଆଗତୌ = _____

ରବୌ + ଉଦିତେ = _____

ଗତୌ + ଉଭୌ = _____

ଉଭୌ + ଏତୌ = _____

୧୬। ପଦାନ୍ତ ଅୟ୍ / ଆୟ୍ / ଅବ୍ / ଆବ୍ + କୌଣସି ସ୍ୱର = ଯ୍ / ବ୍ ଲୋପ (ବିକଳରେ)

ଯଥା :- ସର୍ବେ + ଏବ = ସର୍ବ୍ + ଏ + ଏବ = ସର୍ବ୍ + ଅୟ୍ + ଏବ = ସର୍ବୟେବ

ଅଥବା ସର୍ବ୍ + ଅ + ଏବ = ସର୍ବ୍ ଏବ (ଲୋପ ପକ୍ଷେ) ।

‘ୟ୍’ ଲୋପ ‘ବ୍’ ଲୋପ ସନ୍ଧିର ପୁନଃ ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଲୋପସନ୍ଦେଃ ଉଦାହରଣାନି :

କ୍ଷିତିଜେ + ଉଦୟତି = କ୍ଷିତିଜୟଦୟତି / କ୍ଷିତିଜ ଉଦୟତି ।

ଉଦ୍ୟାନେ + ଆବାସଃ = ଉଦ୍ୟାନୟାବାସଃ / ଉଦ୍ୟାନ ଆବାସଃ ।

କ୍ଷଣେ + ଏବ = କ୍ଷଣୟେବ / କ୍ଷଣ ଏବ

ପାତ୍ରେ + ଓଦନମ୍ = ପାତ୍ରୟୋଦନମ୍ / ପାତ୍ର ଓଦନମ୍ ।

ଖେଳେ + ଇଚ୍ଛା = ଖେଳୟିଚ୍ଛା / ଖେଳ ଇଚ୍ଛା ।

ଅରଣ୍ୟେ + ଔଷଧମ୍ = ଅରଣ୍ୟୟୌଷଧମ୍ / ଅରଣ୍ୟ ଔଷଧମ୍ ।

ପାଠେ + ଉଦାସୀନତା = ପାଠୟୁଦାସୀନତା / ପାଠ ଉଦାସୀନତା ।

ହସ୍ତେ + ଏବ = ହସ୍ତୟେବ / ହସ୍ତ ଏବ

ତସ୍ମୈ + ଅୟଚ୍ଛତ୍ = ତସ୍ମାୟଚ୍ଛତ୍ / ତସ୍ମା ଅୟଚ୍ଛତ୍

ତସ୍ୟେ + ଅଦତାତ୍ = (ତସ୍ୟ + ଆୟ୍ + ଅଦତାତ୍) = ତସ୍ୟାୟଦତାତ୍ / ତସ୍ୟା ଅଦତାତ୍ ।

କସ୍ମୈ + ଅର୍ପୟତି = କସ୍ମାୟର୍ପୟତି / କସ୍ମା ଅର୍ପୟତି ।

ଅନ୍ୟସ୍ମୈ + ଅର୍ପୟ = ଅନ୍ୟସ୍ମାୟର୍ପୟ / ଅନ୍ୟସ୍ମା ଅର୍ପୟ ।

ତସ୍ୟେ + ଅଧିକମ୍ = ତସ୍ୟାୟଧିକମ୍ / ତସ୍ୟା ଅଧିକମ୍

ଅସ୍ମୈ + ଅଦ୍ୟ = ଅସ୍ମାୟଦ୍ୟ / ଅସ୍ମା ଅଦ୍ୟ ।

ପୂଜାୟେ + ଆଗତା = ପୂଜାୟାୟାଗତା / ପୂଜାୟା ଆଗତା ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାୟେ + ଉବାଚ = ବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାୟୁବାଚ / ବ୍ୟାଖ୍ୟାୟା ଉବାଚ ।

କନ୍ୟାୟେ + ଔଷଧମ୍ = କନ୍ୟାୟାୟୌଷଧମ୍ / କନ୍ୟାୟା ଔଷଧମ୍ ।

ବିଷ୍ଣୋ + ଆଗଚ୍ଛ = (ବିଷ୍ + ଓ + ଆଗଚ୍ଛ = ବିଷ୍ + ଅବ୍ + ଆଗଚ୍ଛ) = ବିଷ୍ଣବାଗଚ୍ଛ

(ଅଥବା) (ବିଷ୍ + ଅ + ଆଗଚ୍ଛ) = ବିଷ୍ଣ ଆଗଚ୍ଛ ।

ବନ୍ଧୋ + ଇକ୍ଷସ୍ = ବନ୍ଧବାକ୍ଷସ୍ / ବନ୍ଧ ଇକ୍ଷସ୍ ।

ପ୍ରଭୋ + ଏହି = ପ୍ରଭବେହି / ପ୍ରଭ ଏହି

ଗୁରୋ + ଆଗମ୍ୟତାମ୍ = ଗୁରବାଗମ୍ୟତାମ୍ / ଗୁର ଆଗମ୍ୟତାମ୍ ।

ବନ୍ଧୋ + ଆଗଚ୍ଛ = ବନ୍ଧବାଗଚ୍ଛ / ବନ୍ଧ ଆଗଚ୍ଛ ।

ଦୌ + ଅପି = ଦ୍ + ଔ + ଅପି = ଦ୍ + ଆବ୍ + ଅପି = ଦ୍ବାବପି / ଦ୍ବା ଅପି

ରାତ୍ରୌ + ଏବ = ରାତ୍ରାବେବ / ରାତ୍ରା ଏବ ।

ଭୂମୌ + ଉପାବିଶତ୍ = ଭୂମାବୁପାବିଶତ୍ / ଭୂମା ଉପାବିଶତ୍ ।

ଅଭ୍ୟାସଃ

ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ପ୍ରବିଷ୍ଣୋ + ଆବାମ୍ = _____ ।

ଗତୌ + ଇମୌ = _____ ।

ଉଦୟୌ + ଉଦିତଃ = _____ ।

କୌ + ଏତୌ = _____ ।

ଅପବାଦାଃ

(କ) କୁଳ + ଅଟା = କୁଳଟା । ମୃତ + ଅଣ୍ଡଃ = ମୃତଣ୍ଡଃ । ସାର + ଅଙ୍ଗଃ = ସାରଙ୍ଗଃ । ସ୍ଵ + ଇରଃ = ସ୍ଵୈରଃ । ସୀମନ୍ + ଅନ୍ତଃ = ସୀମନ୍ତଃ । ମନସ୍ + ଈଷା = ମନୀଷା । ପ୍ର + ଉଡ଼ଃ = ପ୍ରୌଡ଼ଃ । ଅକ୍ଷ + ଉହିନୀ = ଅକ୍ଷୌହିଣୀ । ଉପ + ରକ୍ଷତି = ଉପାର୍କ୍ଷତି (ନିକଟଂ ଗଚ୍ଛତି) । ପ୍ର + ରକ୍ଷତି = ପ୍ରାର୍କ୍ଷତି (ଶୀଘ୍ରଂ ଗଚ୍ଛତି) । ସୁଖ + ରତଃ = ସୁଖାର୍ତଃ । ତୃଷା + ରତଃ = ତୃଷାର୍ତଃ । ଅବ + ଏହି = ଅବେହି । ଅପ + ଏହି = ଅପେହି । ପ୍ର + ଏକ୍ଷୟତି = ପ୍ରେକ୍ଷୟତି । ପ୍ର + ଏଜତେ = ପ୍ରେଜତେ । ବିମ୍ଭ + ଓଷଃ = ବିମ୍ଭୋଷ / ବିମ୍ଭୌଷଃ । ସ୍ଥୁଳ + ଓତୁଃ = ସ୍ଥୁଳୋତୁଃ / ସ୍ଥୁଳୌତୁଃ । ପତତ୍ + ଅଞ୍ଜଳିଃ = ପତଞ୍ଜଳିଃ । ଗୋ + ଅକ୍ଷଃ = ଗବାକ୍ଷଃ । ଗୋ + ଇନ୍ଦ୍ରଃ = ଗବେନ୍ଦ୍ରଃ ।

(ଖ) ଈ-ଉ-ଏକାରାନ୍ତ ଦ୍ଵିବଚନ ପଦମାନଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ଵର ସହିତ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଥା :- କବୀ + ଇମୌ = କବୀ ଇମୌ

ମୁନୀ + ଇମୌ = ମୁନୀ ଇମୌ । ଗିରୀ ଏତୌ = ଗିରୀ + ଏତୌ । ବିଦ୍ୟେ + ଇମେ = ବିଦ୍ୟେ ଇମେ । ମାଳେ + ଆନୟ = ମାଳେ ଆନୟ । ମିତ୍ରେ + ଇମେ = ମିତ୍ରେ ଇମେ । ଏତେ ଧେନୁ + ଅସ୍ୟ ଗୋପାଳସ୍ୟ = ଏତେ ଧେନୁ ଅସ୍ୟ ଗୋପାଳସ୍ୟ । ଇମେ ଫଳେ + ଅସ୍ତୈ ବାଳକାୟ = ଇମେ ଫଳେ ଅସ୍ତୈ ବାଳକାୟ ।

(ଗ) ‘ଅଦସ୍’ ଶବ୍ଦର ମକାର ପରସ୍ଥିତ ଈକାର - ଉଚ୍ଚାରଣର ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଥା :- ଅମୀ + ଅଶ୍ଵାଃ = ଅମୀ ଅଶ୍ଵାଃ

ଅମୀ + ଆର୍ଯ୍ୟାଃ = ଅମୀ ଆର୍ଯ୍ୟାଃ

ଅମ୍ଭୁ + ଅସୁରୌ = ଅମ୍ଭୁ ଅସୁରୌ

ଅମ୍ଭୁ + ଅର୍ଭକୌ = ଅମ୍ଭୁ ଅର୍ଭକୌ

(ଘ) ଅର୍ (ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ) ପରେ ଥିଲେ ପୃଥସ୍ଵରର ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଥା :- ଇହାଗଚ୍ଛ ଭୋ ହରେ ଇହାଗଚ୍ଛ ।

ଆବିର୍ଭବ ହେ ଈଶ ଆବିର୍ଭବ ।

ଏହି କୃଷ୍ଣ ଏହି ମାମ୍ ।

(ଙ) ଆଡ଼୍ ଭିନ୍ନ ଓକାରାନ୍ତ ଏବଂ ଏକସ୍ଵରମାତ୍ର ଅବ୍ୟୟର ପରସ୍ପର ସହ ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଥା :- ଅହୋ + ଅନିଷ୍ଟମ୍ ଆପତିତମ୍ = ଅହୋ ଅନିଷ୍ଟମ୍ ଆପତିତମ୍ ।

ଆ + ଏବଂ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ = ଆ ଏବଂ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

ସୂତ୍ର ସୂଚନା

୧। ଅକ୍ଷ ସବର୍ଣ୍ଣେ ଦୀର୍ଘଃ । ପା.୬.୧.୧୦୧ ।

ଅକ୍ଷ - ଅ, ଆ, ଇ, ଈ, ଉ, ଊ, ଋ, ୠ, ଌ ।

ସବର୍ଣ୍ଣଃ - ଉଚ୍ଚାରଣସ୍ଥାନ ଏବଂ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ପ୍ରଯତ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ । ସବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵର ପରେ ଥିଲେ ପୂର୍ବ ପର ଦୁଇଟିଯାକର ଦୀର୍ଘ ଏକାଦେଶ ହୁଏ ।

୨। ଇକୋ ଯଶଚି । ପା.୬.୧.୭୭ ।

ଇକ୍ - ଇ, ଈ, ଉ, ଊ, ଋ, ୠ, ଌ ।

ଯଶ୍ - ଯ, ଷ, ଷ, ଣ, ଲ ।

ଅର୍ - ସମସ୍ତ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ।

ସବର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ‘ଇ’ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ ‘ୟ’, ଉ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ ‘ଉ’ ଋ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ ‘ଋ’ ଏବଂ ‘ଌ’ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ ଲ ହୁଏ ।

୩। ଏତୋଽୟବାୟାବଃ । ପା.୬.୧.୭୮ ।

ଏତଃ + ଅୟ୍ + ଅର୍ + ଆୟ୍ + ଆର୍ + ଅଃ ।

ଏର୍ - ଏ, ଓ, ଐ, ଓ

‘ଏ’ ସ୍ଥାନରେ ଅୟ୍, ‘ଓ’ ସ୍ଥାନରେ ଅର୍, ‘ଐ’ ସ୍ଥାନରେ ଆୟ୍, ‘ଓ’ ସ୍ଥାନରେ ଆର୍ ହୁଏ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ।

୪। ଲୋପଃ ଶାକଲ୍ୟସ୍ୟ । ପା. ୮.୩.୧୯ ।

୫। ଇଦୃଦେଦ୍ ଦ୍ୱିବଚନମ୍, ପ୍ରଗୃହ୍ୟମ୍ । ପା.୧.୧.୧୧ ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନସନ୍ଧିଃ

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

ବର୍ଣ୍ଣସଂଯୋଗଃ = ମ୍ + ସ୍ୱରାଃ

= ମ୍ + ଅ, ଆ, ଇ, ଈ, ଉ, ଊ, ଋ, ୠ, ଌ, ଏ, ଐ, ଓ, ଓ

= ମ, ମା, ମି, ମୀ, ମୁ, ମୂ, ମୃ, ମୃ, ମୃ, ମୃ, ମେ, ମୈ, ମୋ, ମୌ

ନିୟମ - ୧

(କ) ମ୍ → ୦

(ଅନୁସ୍ୱାର - ସନ୍ଧିଃ)

ମ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ୱାର

ଉଦାହରଣ :

ଗୃହମ୍ + ଅଗଚ୍ଛତ୍ = ଗୃହମଗଚ୍ଛତ୍ ।

ଗୃହମ୍ + ଆଗତଃ = ଗୃହମାଗତଃ, ଇତ୍ୟାଦି । ମ୍ ସହିତ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣଙ୍କର ସଂଯୋଗ ହୁଏ, ସନ୍ଧି ନୁହେଁ ।

ମ୍ ପରେ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଥିଲେ ସନ୍ଧି ହୁଏ; ମ୍ ର ଅନୁସ୍ୱାର ହୁଏ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତ ରହେ ।

ଉଦାହରଣ :

ଲତାମ୍ + ପ୍ରତି = ଲତାମ୍ ପ୍ରତି ← ସନ୍ଧିଃ

ଏଠାରେ ସନ୍ଧିରେ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପରେ ଥିବାରୁ ମ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ୱାର (°) ହୋଇଗଲା ।

କିନ୍ତୁ ଲତାମ୍ + ଅପଶ୍ୟତ୍ = ଲତାମପଶ୍ୟତ୍ ← ସଂଯୋଗଃ ।

ଏଠାରେ ପରପଦର ଆଦିବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱର ହୋଇଥିବାରୁ ‘ମ୍’ ଏବଂ ‘ଅ’ ବର୍ଣ୍ଣର ସଂଯୋଗ ହେଲା ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦାହରଣ :

- (କ) ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତି ଗଛତି ।
= ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତି ଗଛତି ।
- (ଖ) ପଶ୍ୟ ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ମହିମାନ ମନୋହାରିତ୍ୱଂ ଚ ।
= ପଶ୍ୟ ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ମହିମାନ ମନୋହାରିତ୍ୱଂ ଚ ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ଉତ୍ତର କୁରୁତ ।

- (କ) କସ୍ମାତ୍ ପୂର୍ବଂ ‘ମ’ କାରସ୍ୟ ଅନୁସାରଃ ଭବତି ? (ବ୍ୟଞ୍ଜନାତ୍, ସ୍ୱରାତ୍)
- (ଖ) କସ୍ମାତ୍ ପୂର୍ବଂ ‘ମ’ କାରସ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ସଂଯୋଗଃ ଭବତି ? (ବ୍ୟଞ୍ଜନାତ୍, ସ୍ୱରାତ୍)

୨। ଅଧୋଲିଖିତେଷୁ ବାକ୍ୟେଷୁ ସନ୍ଧିଯୁକ୍ତପଦାନାଂ ନିରୂପଣଂ କୁରୁତ ।

- (କ) ନୈନଂ ଛିନ୍ଦନ୍ତି ଶସ୍ତ୍ରାଣି ନୈନଂ ଦହତି ପାବକଃ ।
- (ଖ) ଉଦ୍ଧା ସହ ଧର୍ମଃ ନୂନଂ ଯାସ୍ୟତି ।
- (ଗ) କୈବ୍ୟଂ ମା ସ୍ତୁ ଗମଃ ପାର୍ଥ ।
- (ଘ) ସତ୍‌ଗଚ୍ଛଧ୍ୱଂ ସଂବଦଧ୍ୱଂ ସଂବୋ ମନାଂସି ଜ୍ଞାନତାମ୍ ।
- (ଙ) ବିଦ୍ୟା ଦଦାତି ବିନୟଂ ବିନୟାଦ୍ ଯାତି ପାତ୍ରତାମ୍ ।

୩। ଅନୁସ୍ୱାରସନ୍ଧି ବିଧାୟ ନିମ୍ନ ପ୍ରଦତ୍ତାନୁଚ୍ଛେଦଂ ପୁନଃ ଲିଖତ ।

ଏକଃ ମୁନିଃ ଏକାମ୍ ବାଳମୁଷିକାମ୍ ଅପଶ୍ୟତ୍ । ତାମ୍ ଗୃହମ୍ ଆନୀୟ ସଃ ଅଚିନ୍ତୟତ୍ - ଅସ୍ୟାଃ ବିବାହମ୍ କେନାପି ବଳିଷ୍ଠେନ ସହ କାରୟିଷ୍ୟାମି । ନୂନମ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ଏବ ବଳିଷ୍ଠଃ ।

.....

.....

.....

ନିୟମ - ୨

$$\text{ହ୍ରସ୍ୱ ସ୍ୱରଃ} + \text{ର} + \text{ର} = \text{ଦୀର୍ଘସ୍ୱରଃ} + \text{ର}$$

(ର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରେଫ (ର) ର ଲୋପ ଏବଂ ଦୀର୍ଘସ୍ୱରତ୍ୱ)

ପୂର୍ବପଦର ଅନ୍ତରେ ହ୍ରସ୍ୱସ୍ୱର (ଅ / ଇ / ଉ) + ର ଥିବା ଯଥା (କ) ପୁନର, (ଖ) ଅନ୍ତର, (ଗ) ହରିର, (ଘ) ନିର, (ଙ) ଗୁରୁର, (ଚ) ଶମ୍ଭୁର ଇତ୍ୟାଦି, ପଦଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତରପଦର ଆଦିରେ ‘ର’ ଥିବା ପଦ ଯଥା (କ) ରମତେ, (ଖ) ରାଷ୍ଟ୍ରିୟଃ, (ଗ) ରାଜତେ, (ଘ) ରୋଗଃ, (ଙ) ରୁଷ୍ଟଃ, (ଚ) ରାଧ୍ୟତେ ଇତ୍ୟାଦି ପଦଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଯଥାକ୍ରମେ ସନ୍ଧି ହେଲେ ପୂର୍ବପଦର ହ୍ରସ୍ୱ ସ୍ୱର (ଅ / ଇ / ଉ) ର ଦୀର୍ଘସ୍ୱର (ଆ / ଈ / ଊ) ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ‘ର’ର ଲୋପ ହୁଏ । ଫଳରେ ପୁନାରମତେ, ଅନ୍ତାରାଷ୍ଟ୍ରିୟଃ, ହରାରାଜତେ, ନାରୋଗଃ, ଗୁରୁରୁଷ୍ଟଃ, ଶମ୍ଭୁରାଧ୍ୟତେ ଏବଂ ବିଂଶତୀରୂପ୍ୟକାଣି ପରି ସନ୍ଧି-ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦମାନ ମିଳିଥାନ୍ତି ।

ଅଭ୍ୟାସ

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନାନି ପୂରୟତ ।

(କ) ନିର୍ + ରବଃ = _____

(ଘ) _____ + ରମ୍ୟଃ = ଶମ୍ଭୁରମ୍ୟଃ

(ଖ) ନିର୍ + _____ = ନୀରସମ୍

(ଙ) ଗୁରୁ + ରକ୍ଷକଃ = _____

(ଗ) _____ + ରଜଃ = ନୀରଜଃ

(ଚ) ଅନ୍ତର୍ + ରାଜ୍ୟମ୍ = _____

ନିୟମ - ୩

କ, ଚ, ଛ, ଝ, ଞ → ଗ, ଙ, ଟ, ଡ, ବ

(ବର୍ଗୀୟ ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ)

(କ) କ → ଗ (କ ଖ ଗ ଘ ଙ)

ଉଦାହରଣ :

ପୂର୍ବପଦର	ଅନ୍ତିମବର୍ଣ୍ଣ	ଉତ୍ତରପଦର	ଆଦିବର୍ଣ୍ଣ	ନିଷ୍କ୍ରମପଦ
ଦିକ୍	କ୍	ଅମରଃ	ଅ	= ଦିଗମରଃ
ଦିକ୍	କ୍	ଗଜଃ	ଗ	= ଦିଗ୍ଗଜଃ
(ଖ) ଚ → ଙ (ଚ ଛ ଞ ଝ ଞ)				
ଅଚ୍	ଚ୍	ଅନ୍ତଃ	ଅ	= ଅଜନ୍ତଃ
ଅଚ୍	ଚ୍	ଆଦିଃ	ଆ	= ଅଜାଦିଃ
(ଗ) ଟ → ଡ (ଟ ଠ ଡ ଢ ଣ)				
ଷଟ୍	ଟ୍	ଆନନ୍ଦଃ	ଆ	= ଷଡ଼ାନନ୍ଦଃ
ଷଟ୍	ଟ୍	ଅଜ୍ଞାନି	ଅ	= ଷଡ଼ଜ୍ଞାନି
(ଘ) ଢ → ବ (ଢ ଡ ବ ଭ ବ)				
ଜଗତ୍	ଡ୍	ଇଶଃ	ଇ	= ଜଗଦୀଶଃ
ଚିତ୍	ଡ୍	ରୂପମ୍	ର	= ଚିତ୍ରୂପମ୍
(ଙ) ଫ → ବ (ଫ ଫ୍ ବ ଭ ବ)				
ଅଫ	ଫ୍	ଜଃ	ଜ୍	= ଅବ୍ଜଃ
ସୁଫ	ଫ୍	ଅନ୍ତଃ	ଅ	= ସୁବନ୍ତଃ

ଅଭ୍ୟାସ

ନିମ୍ନଲିଖିତେଷୁ ଉଦାହରଣେଷୁ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନାନି ପୂରୟତ ।

(କ) ବାକ୍ + _____ = ବାଗର୍ଥୌ

(ଚ) _____ + _____ = ସଦାଚାରଃ

(ଖ) _____ + ଦାନମ୍ = ବାଗ୍ଦାନମ୍

(ଛ) ଚିତ୍ + _____ = ଚିଦାନନ୍ଦଃ

(ଗ) ଷଟ୍ + _____ = ଷଡ଼ଦେବଃ

(ଜ) ବାକ୍ + _____ = ବାଗୁତ୍ତମା

(ଘ) ବୃହତ୍ + ରଥଃ = _____

(ଝ) ଜଗତ୍ + ବନ୍ଧୁଃ = _____

(ଙ) _____ + ଦାନମ୍ = ମହାଦାନମ୍

(ଞ) _____ + ଧନମ୍ = ମହାଧନମ୍

ନିୟମ - ୪

ତ୍ → ଚ

ନିୟମ ନ. ୩ ଅନୁଯାୟୀ ‘ତ୍’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଦ୍’ ହୁଏ ମାତ୍ର ଉଚ୍ଚରପଦର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ‘ଚ୍’ କିମ୍ବା ଚ ବର୍ଗର କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ‘ତ୍’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଦ୍’ ବଦଳରେ ‘ଚ୍’ ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ :

ଏତତ୍ + ଚ = ଏତଚ୍ + ଚ = ଏତକ

ଅନ୍ୟତ୍ + ଚ = ଅନ୍ୟଚ୍ + ଚ = ଅନ୍ୟକ

ତତ୍ + ଚ = ତଚ୍ + ଚ = ତକ

ଅଭ୍ୟାସ

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନାନ୍ତି ପୂରୟତ ।

(କ) ସତ୍ + ଚିତ୍ = _____

(ଜ) ମହତ୍ + ଚିତ୍ରମ୍ = _____

(ଖ) ଉତ୍ + ଚୟଃ = _____

(ଝ) _____ + ଚିନ୍ତୟିତ୍ବା = ତଚ୍ଚିନ୍ତୟିତ୍ବା

(ଗ) ତତ୍ + ଚିତ୍ରମ୍ = _____

(ଞ) _____ + ଚରଣେଷୁ = ଭବକରଣେଷୁ

(ଘ) ଶରତ୍ + ଚନ୍ଦ୍ରଃ = _____

(ଟ) ବିପତ୍ + _____ = ବିପଚିତ୍ତା

(ଡ) ତତ୍ + _____ = ତଚ୍ଚକ୍ରମ୍

(ଠ) ଭବତ୍ + ଚରଣାରବିନ୍ଦେଷୁ = _____

(ଢ) ତତ୍ + ଛତ୍ରମ୍ = _____

(ଡ) ଭଗବତ୍ + ଚିନ୍ତନମ୍ = _____

(ଣ) ସତ୍ + _____ = ସଚ୍ଚରିତ୍ରମ୍

ନିୟମ - ୫

ତ୍ → ଲ

ଯଦି ଉଚ୍ଚରପଦର ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣ ‘ଲ୍’ ହୁଏ ତେବେ ପୂର୍ବପଦର ଅନ୍ତିମବର୍ଣ୍ଣ ‘ତ୍’ ସ୍ଥାନରେ ‘ଲ୍’ ହୋଇଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ :

ଉତ୍ + ଲାସଃ = ଉଲ୍ + ଲାସଃ = ଉଲ୍ଲାସଃ

ସମୁତ୍ + ଲେଖଃ = ସମୁଲ୍ + ଲେଖଃ = ସମୁଲ୍ଲେଖଃ

ଅଭ୍ୟାସ

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନାନ୍ତି ପୂରୟତ ।

(କ) ସମୁତ୍ + ଲାସଃ = _____

(ଡ) _____ + ଲତା = ତଡ଼ିଲ୍ଲତା

(ଖ) ଉତ୍ + ଲେଖଃ = _____

(ଚ) _____ + ଲତା = ବିଦ୍ୟୁଲ୍ଲତା

(ଗ) ମହତ୍ + ଲଘୁ = _____

(ଛ) ଉତ୍ + ଲତ୍ଵନମ୍ = _____

(ଘ) ତତ୍ + ଲୀନଃ = _____

(ଜ) ତତ୍ + ଲାଘ୍ନୁଳମ୍ = _____

ବିସର୍ଗସନ୍ଧି

ନିକଟତମ ବର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟ ରୂପେ ବିସର୍ଗ ସହ ସ୍ୱର ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନର ମିଳନରୁ ବିସର୍ଗର ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ତାହାକୁ ବିସର୍ଗ ସନ୍ଧି କୁହାଯାଏ ।

୧। ଅଃ + ଅ = ଓଃ ('ଅ'ର ଲୋପ ଚିହ୍ନ = ଃ)

ଯଥା :- ସଃ + ଅହମ୍ = ସୋଃହମ୍, ବାଳଃ + ଅୟମ୍ = ବାଲୋଃୟମ୍

(ସଃ → ସସ୍ → ସରୁ → ସଭ → ସଓ + ଅହମ୍ = ସୋ + ଃହମ୍ = ସୋଃହମ୍)

ଅଭ୍ୟାସ

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଶିବଃ + ଅହମ୍ = _____

ଶାନ୍ତଃ + ଅସ୍ତି = _____

ଶୁଦ୍ଧଃ + ଅହମ୍ = _____

ବୁଦ୍ଧଃ + ଅହମ୍ = _____

ମୁକ୍ତଃ + ଅହମ୍ = _____

ସଃ + ଅପି = _____

ତତଃ + ଅନ୍ୟଥା = _____

ଶିବଃ + ଅର୍ଚ୍ଚିତଃ = _____

ଜିତେନ୍ଦ୍ରଃ + ଅବଦତ୍ = _____

କାଳଃ + ଅୟମ୍ = _____

କୁତଃ + ଅୟମ୍ = _____

ବସନ୍ତଃ + ଅକରୋତ୍ = _____

ବେଦଃ + ଅଧୀତଃ = _____

ଉଚିତଃ + ଅବସରଃ = _____

୨। ଅଃ + ମୃଦୁବ୍ୟଞ୍ଜନମ୍ = ଓ

ଯଥା = ଏକଃ + ଦେବଃ = ଏକୋ ଦେବଃ । ଭୂୟଃ + ଭୂୟଃ = ଭୂୟୋଭୂୟଃ ।

ଗ ଘ ଙ, ଙ ଞ ଣ, ଟ ଡ ଢ, ଡ ଢ ଣ, ଦ ଧ ନ, ବ ଭ ମ, ହ ଯ ବ ର ଲ - ଏଗୁଡ଼ିକ ମୃଦୁବ୍ୟଞ୍ଜନ ।

ଅଭ୍ୟାସ

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

କେଶବଃ + ବା = _____

ନମଃ + ନମଃ = _____

ନମଃ + ପିତ୍ରେ = _____

ନମଃ + ଭଗବତେ = _____

ନମଃ + ବାସୁଦେବାୟ = _____

ରମଣୀୟଃ + ମୃଗଃ = _____

ସିଂହଃ + ଗର୍ଜତି = _____

ମେଘଃ + ଗର୍ଜତି = _____

ଶୁକଃ + ବଦତି = _____

ଶୋଭନଃ + ଗନ୍ଧଃ = _____

ରବୀନ୍ଦ୍ରଃ + ହସତି = _____

ବାଳଃ + ଯାତି = _____

ଶିକ୍ଷକଃ + ଲିଖତି = _____

ଭକ୍ତଃ + ନମତି = _____

ସୂର୍ଯ୍ୟଃ + ଭାତି = _____

ଅଶ୍ୱଃ + ଘାସମ୍ = _____

ଦେବଃ + ମହେଶ୍ୱରଃ + ବରାନ୍ ଦଦାତି = _____

ଗୋପାଳଃ + ଗାଃ ଚାରୟତି = _____

ବାଳକଃ + ଗୃହଂ ଗଚ୍ଛତି = _____

ଅର୍ଜୁନଃ + ଗାଣ୍ଡୀବଂ ଧରତି = _____

ସାଧକଃ + ଗାୟତ୍ରୀଂ ପଠତି = _____

ଅଧ୍ୟାପକଃ + ଘଟୀଂ ପଶ୍ୟତି = _____

ସେବକଃ + ଘଣ୍ଟାଂ ବାଦୟତି = _____

ଅୟମ୍ ଅକ୍ଷଃ + ଜଗତ୍ କିଂରୂପମ୍ ଇତି ନ ଜାନାତି = _____

ଜନକଃ + ଜନନୀ ଇତି ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟଂ କସ୍ୟ ନ ପ୍ରିୟମ୍ ? = _____

ଶୁଭକାନ୍ତଃ + ଜଳଂ ପିବତି । = _____

ନିରହଂକାରଃ + ଜନଃ ଭଗବତଃ ପ୍ରିୟଃ । = _____

ସର୍ପଃ + ଝଟିତି ବିଳଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟଃ = _____

ଜ୍ଞାନିନଃ + ଜ୍ଞାନଯୋଗମ୍ ଅଭ୍ୟସ୍ୟତି = _____

ଶିବଃ + ତମରୁଂ ବାଦୟତି = _____

ସୈନିକଃ + ଜାଳଂ ଧରତି = _____

ଦାନବଃ + ଦୟାଂ ନ କରୋତି = _____

ବାଳକଃ + ଦୁଗ୍ଧଂ ପିବତି = _____

ଧନଞ୍ଜୟଃ + ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଂ କଥୟତି = _____

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଃ + ଧର୍ମାବତାରଃ = _____

କଃ + ଧନଂ ନ ଇଚ୍ଛତି = _____

ନାବିକଃ + ନାବଂ ଚାଳୟତି = _____

କଃ + ନିତ୍ୟଂ ସାମାଚାରପତ୍ରଂ ପଠତି ? = _____

ନ୍ୟାୟାଧୀଶଃ + ନ୍ୟାୟଂ କରୋତି = _____

ଅୟଂ ବାଳକଃ + ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ = _____

ବ୍ରାହ୍ମଣଃ + ବ୍ରହ୍ମ ଜାନାତି = _____

ସର୍ବେ ସୁଖିନଃ + ଭବନ୍ତୁ = _____

ପରଧର୍ମଃ + ଭୟାବହଃ = _____

ମାନବଃ + ମରଣଶୀଳଃ = _____

ସାଧକଃ + ମନ୍ତ୍ରଂ ପଠତି = _____

ଅୟଂ ମମ ବାମଃ + ହସ୍ତଃ = _____

ନଗାଧିରାଜଃ + ହିମାଳୟଃ ଉତ୍ତରସ୍ୟାଂ ଦିଶି ବର୍ତ୍ତତେ । = _____

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ + ଯୋଗେଶ୍ୱର = _____

ରୋଗ + ରୋଗିଣୀ ନ ମୁଞ୍ଚତି = _____

ଧର୍ମ + ରକ୍ଷିତ ରକ୍ଷିତଃ = _____

ରାବଣ + ଲଙ୍କାଧିପତି = _____

ସାଧକ + ଲୋଭୀ ନ ଭବେତ୍ = _____

୩। ଅଃ + ଅକାରଭିନ୍ନ କୌଣସିସ୍ୱର = ବିସର୍ଗଲୋପ

ଯଥା :- ଭୀମଃ + ଆଗତଃ = ଭୀମ ଆଗତଃ ।

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ବୀରଃ + ଆଗତଃ = _____

ରାମଃ + ଇଚ୍ଛତି = _____

ଧର୍ମାବତାରଃ + ଇବ = _____

କୁତଃ + ଇଚ୍ଛତି = _____

ମଲ୍ଲଃ + ଆସ୍ତ୍ରାଲୟତି = _____

ଅର୍ଜୁନଃ + ଉବାଚ = _____

ସଃ + ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତି = _____

ସୂର୍ଯ୍ୟଃ + ଉଦେତି = _____

ବାଳକଃ + ରକ୍ଷିଂ ପ୍ରଣମତି = _____

ମଧୁରଃ + ଏଷଃ + ବିଷୟଃ = _____

ରାମଃ + ଉବାଚ = _____

ରାମଃ + ଐଚ୍ଛତ୍ = _____

ରାମଃ + ଆଗଚ୍ଛତ୍ = _____

ରାମଃ + ଉକ୍ରବାନ୍ = _____

ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଃ + ରକ୍ଷିତ୍ରେଷ୍ଠଃ = _____

ଶିକ୍ଷକଃ + ଓକାରମ୍ ଉଚ୍ଚାରୟତି = _____

୪। ଆଃ + କୌଣସି ସ୍ୱର = ବିସର୍ଗଲୋପ

ଯଥା :- ବାଳାଃ + ଅଗାୟନ୍ = ବାଳା ଅଗାୟନ୍

ସନ୍ଧି କୁରୁତ ।

ଦର୍ଶକାଃ + ଅପଶ୍ୟନ୍ = _____

ବାଳିକାଃ + ଅନୃତ୍ୟନ୍ = _____

ଛାତ୍ରାଃ + ଅସ୍ମିନ୍ ବିଦ୍ୟାପୀଠେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଂ ପଠନ୍ତି = _____

ସାଧକାଃ + ଆଶ୍ରମଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି = _____

ମୟୂରାଃ + ଆନନ୍ଦେନ ନୃତ୍ୟନ୍ତି = _____

ଛାତ୍ରାଃ + ଇଶୋପନିଷଦଂ ପଠନ୍ତି = _____

ଛାତ୍ରାଃ + ଜମେ = _____

କୃଷକାଃ + ଉପହାରଂ ଲଭନ୍ତି = _____

ସେବକାଃ + ଉଦ୍ୟାନଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । = _____

କେଚନ ଅଧ୍ୟାପକାଃ + ରକ୍ଷିତ୍ୱମ୍ ଅର୍ହନ୍ତି = _____

ଭାରତୀୟାଃ + ଐକ୍ୟଂ କାମୟନ୍ତି = _____

ପ୍ରକୃତେଃ ଉପାସକାଃ + ଔଷଧଂ ବର୍ଜୟତି = _____

ଜନାଃ + ଏତାଦୃଶଂ ଦୃଶ୍ୟମ୍ ଅନ୍ୟତ୍ର ଦ୍ରଷ୍ଟୁଂ ନାର୍ହତି = _____

୫। ଆଃ + ମୃଦୁବ୍ୟଞ୍ଜନମ୍ = ବିସର୍ଗଲୋପ

ଯଥା :- ବାଳିକାଃ + ଗାୟତି = ବାଳିକା ଗାୟତି ।

ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ମେଘାଃ + ଗର୍ଜତି = _____

ବିହଗାଃ + ଡୟତେ = _____

ମୟୂରାଃ + ନୃତ୍ୟତି = _____

କୃଷକାଃ + ହୃଷ୍ୟତି = _____

୬। ଅ/ଆକାର ଭିନ୍ନ କୌଣସି ସ୍ୱର + ବିସର୍ଗ + କୌଣସି ସ୍ୱର = ର

ଯଥା :- ନୃପତିଃ + ଅଗଚ୍ଛତ୍ = ନୃପତିରଗଚ୍ଛତ୍

କବିଃ + ଅଲିଖତ୍ = କବିରଲିଖତ୍

(କ) ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ସାଧୁଃ + ଆଗଚ୍ଛତି = _____

ଗୁରୋଃ + ଉପଦେଶଃ = _____

ସୁଧୀଃ + ଏଷଃ = _____

ମୁନିଃ + ଓଜସ୍ୱୀ = _____

କବିଃ + ଅୟମ୍ = _____

ଭୂପତେଃ + ଉଦ୍ୟାନମ୍ = _____

ପ୍ରଭୋଃ + ଆଦେଶଃ = _____

ପ୍ରଭୁଃ + ଉବାଚ = _____

(ଖ) ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦଂ କୁରୁତ ।

ରବିରୁଦେତି, ମୁନିରଧ୍ୟାପୟତ୍, ବଧୂରେଷା, ଲକ୍ଷ୍ମୀରିୟମ୍, ପିତୁରିଚ୍ଛା, ପିତୁରାଜ୍ଞା, ଗୁରୋରଗ୍ରତଃ, ବନ୍ଧୁରାଗତଃ, ଭାନୁରୁଦୟତି, ବହିରାଗଚ୍ଛ ।

୭। ଅକାର / ଆକାର ଭିନ୍ନ କୌଣସି ସ୍ୱର + ବିସର୍ଗ + ମୃଦୁବ୍ୟଞ୍ଜନ = ର

ଯଥା :- ଗୁରୁଃ + ବ୍ରହ୍ମା = ଗୁରୁବ୍ରହ୍ମା, ଗୁରୁଃ + ବିଷ୍ଣୁଃ = ଗୁରୁବିଷ୍ଣୁଃ ।

(କ) ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ଗୁରୁଃ + ଦେବଃ = _____

ବହିଃ + ଗମନମ୍ = _____

ହରେଃ + ନାମ୍ = _____

ଅଗ୍ନିଃ + ଜ୍ୱଳତି = _____

ବାୟୁଃ + ବାତି = _____

ବୃଷିଃ + ବଭୂବ = _____

ମୁହୁଃ + ମୁହୁଃ = _____

ସେନାପତିଃ + ଗଚ୍ଛତି = _____

କବିଃ + ଲିଖତି = _____

ଗୁରୋଃ + ଜ୍ଞାନମ୍ = _____

ବିଧାତୁଃ + ଲୀଳା = _____

ସାଧୁଃ + ବାଞ୍ଛତି = _____

୮। ବିସର୍ଗ + କ/ଖ = ଯଥା ପୂର୍ବସ୍ଥିତି

ଉଦାହରଣମ୍

କଃ + କିଂ କରୋତି = କଃ କିଂ କରୋତି ?

ବାନରଃ + କଦଳୀଂ ଖାଦତି = ବାନରଃ କଦଳୀଂ ଖାଦତି ।

ବାଳକଃ + କନ୍ଦୁକେନ ଖେଳତି = ବାଳକଃ କନ୍ଦୁକେନ ଖେଳତି ।

ଗୋପାଳଃ + ଖାଦ୍ୟଂ ବିତରତି = ଗୋପାଳଃ ଖାଦ୍ୟଂ ବିତରତି ।

ଛାତ୍ରଃ + ଖେଳାଙ୍ଗନଂ ଗଚ୍ଛତି = ଛାତ୍ରଃ ଖେଳାଙ୍ଗନଂ ଗଚ୍ଛତି ।

୯। ବିସର୍ଗ + ପ୍ / ଫ୍ = ଯଥାପୂର୍ବସ୍ଥିତି

ଉଦାହରଣମ୍

ପୁନଃ + ପୁନଃ = ପୁନଃ ପୁନଃ, ବ୍ରାହ୍ମଣଃ + ପୂଜୟତି = ବ୍ରାହ୍ମଣଃ ପୂଜୟତି । ବିଷ୍ଣୁଃ + ପାଳୟତି = ବିଷ୍ଣୁଃ ପାଳୟତି । ସର୍ପାଃ + ପୁତ୍ସୁର୍ବନ୍ତି = ସର୍ପାଃ ପୁତ୍ସୁର୍ବନ୍ତି ।

୧୦। ବିସର୍ଗ + ଋ / ଌ = ଶ୍ + ଋ / ଌ

ଉଦାହରଣମ୍

ପୁନଃ + ଚ = ପୁନଶ୍ଚ, କଃ + ଚନ = କଶ୍ଚନ, କଃ + ଚିତ୍ = କଶ୍ଚିତ୍, ଗାବଃ + ଚରନ୍ତି = ଗାବଶ୍ଚରନ୍ତି । ପୂର୍ଣ୍ଣଃ + ଚନ୍ଦ୍ରଃ = ପୂର୍ଣ୍ଣଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ । ନିଃ + ଚୟ = ନିଶ୍ଚୟଃ । ଶିରଃ + ଛେଦଃ = ଶିରଶ୍ଚେଦଃ । ତରୋଃ + ଛାୟା = ତରୋଶ୍ଚାୟା । ରାଜଃ + ଛତ୍ରମ୍ = ରାଜଶ୍ଚତ୍ରମ୍ । ଶଠଃ + ଛଳୟତି = ଶଠଶ୍ଚଳୟତି ।

୧୧। ବିସର୍ଗ + ଋ + ଠ୍ = ଷ୍ + ଋ / ଠ୍

ଉଦାହରଣମ୍

କବେଃ + ଟୀକା ପଠନାୟା = କବେଷ୍ଟୀକା ପଠନାୟା । ତୈଃ + ଟୋପିକା ଧାରିତା = ତୈଷ୍ଟୋପିକା ଧାରିତା । ସୋପାନେଷୁ ଲୁଠନ୍ କଳସଃ + ୦୦° ୦° କରୋତି = ସୋପାନେଷୁ ଲୁଠନ୍ କଳସଷ୍ଟ୦° ୦° କରୋତି ।

୧୨। ବିସର୍ଗ + ଋ / ଥ୍ = ସ୍ + ଋ / ଥ୍

ଉଦାହରଣମ୍

ନମଃ + ତେ = ନମସ୍ତେ, ନମଃ + ତୁଭ୍ୟମ୍ = ନମସ୍ତୁଭ୍ୟମ୍ । ନମଃ + ତସ୍ୟୈ = ନମସ୍ତସ୍ୟୈ । ତତଃ + ତତଃ = ତତସ୍ତତଃ । କଃ + ତ୍ସମ୍ = କସ୍ତମ୍ । ଦେବାଃ + ତ୍ରାୟତେ = ଦେବାସ୍ତ୍ରାୟତେ । ନଦ୍ୟାଃ + ତୀରେ = ନଦ୍ୟାସ୍ତୀରେ । ହଂସାଃ + ତତ୍ତାଗେ ତରନ୍ତି = ହଂସାସ୍ତତାଗେ ତରନ୍ତି । ରୋଗିଣଃ + ଥୁତ୍ସୁର୍ବନ୍ତି = ରୋଗିଣ ସ୍ଥୁତ୍ସୁର୍ବନ୍ତି । ନର୍ତ୍ତକ୍ୟଃ + ଥୈ ଥୈ ନୃତ୍ୟନ୍ତି = ନର୍ତ୍ତକ୍ୟସ୍ଥୈ ଥୈ ନୃତ୍ୟନ୍ତି ।

୧୩। ବିସର୍ଗ + ଶ୍ / ଷ୍ / ସ୍ = ପୂର୍ବସ୍ଥିତି / ପୂର୍ବକ୍ରମ

ନମଃ + ଶିବାୟ = ନମଃ ଶିବାୟ / ନମଶ୍ଶିବାୟ । ନମଃ + ଷଣ୍ମୁଖାୟ = ନମଃ ଷଣ୍ମୁଖାୟ / ନମଷ୍ଷଣ୍ମୁଖାୟ, ନମଃ + ସୂର୍ଯ୍ୟାୟ = ନମଃ ସୂର୍ଯ୍ୟାୟ / ନମସ୍ସୂର୍ଯ୍ୟାୟ ।

ବିଶେଷ ବିଧି

୧। ନିଃ, ଆବିଃ, ବହିଃ, ଦୁଃ, ପ୍ରାଦୁଃ, ଚତୁଃ - ଏମାନଙ୍କ ବିସର୍ଗର 'ଷ'କାର ହୁଏ କ - ଖ - ଘ - ଫ - ପରେ ଥିଲେ ।

ଯଥା :- ନିଃ + କଳଙ୍କଃ = ନିଷ୍କଳଙ୍କଃ

ନିଃ + ପୁତ୍ରଃ = ନିଷ୍ପୁତ୍ରଃ

ନିଃ + କାମଃ = ନିଷ୍କାମଃ

ନିଃ + ପ୍ରୟୋଜନମ୍ = ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନମ୍

ଆବିଃ + କାରଃ = ଆବିଷ୍କାରଃ

ବହିଃ + କାରଃ = ବହିଷ୍କାରଃ

ଦୁଃ + କୃତିଃ = ଦୁଷ୍ଟିଃ

ଚତୁଃ + କୋଣଃ = ଚତୁଷ୍କୋଣଃ

ଦୁଃ + କରଃ = ଦୁଷ୍କରଃ

ଚତୁଃ + ପଥ = ଚତୁଷ୍ପଥ

୨। ହବିଃ, ସର୍ପିଃ, ଆୟୁଃ, ଧନ୍ୟଃ, ଚକ୍ଷୁଃ, ବପୁଃ ପ୍ରଭୃତି ଇସନ୍ତ (ଇସ୍ + ଅନ୍ତ) - ଉସନ୍ତ (ଉସ୍ + ଅନ୍ତ) ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ବିସର୍ଗସ୍ଥାନରେ ବିକଳରେ ଷକାର ହୁଏ କ, ଖ, ଘ, ଫ ପରେ ଥିଲେ ।

ଯଥା :- ହବିଃ + ପୁନାତୁ = ହବିଷ୍ପୁନାତୁ / ହବିଃ ପୁନାତୁ

ଆୟୁଃ + କାମୟେ = ଆୟୁଷ୍ଟାମୟେ / ଆୟୁଃ କାମୟେ

ଚକ୍ଷୁଃ + ପାତୟାମି = ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟାତୟାମି / ଚକ୍ଷୁଃ ପାତୟାମି

ମାତ୍ର ଏତାଦୃଶ ଶବ୍ଦ ସମାସିତ ହେଲେ ନିତ୍ୟରେ ଷକାର ହୁଏ ।

ଯଥା :- ହବିଃ ପ୍ରିୟଂ ଯସ୍ୟ ସଃ = ହବିଷ୍ପ୍ରିୟଃ ଦେବଃ ।

ଧନ୍ୟଃ ପାଣୌ ଯସ୍ୟ ସଃ = ଧନ୍ୟୁଷ୍ଟାଣିଃ କ୍ଷତ୍ରିୟଃ ।

୩। ନମଃ, ପୁରଃ, ତିରଃ - ଏମାନଙ୍କର ବିସର୍ଗର ସକାର ହୁଏ କ୍ତ ଧାତୁ ନିର୍ମିତ ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ।

ଯଥା :- ନମଃ + କରୋତି = ନମସ୍କରୋତି ।

ଅଭ୍ୟାସଃ

ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

ନମଃ + କାରଃ, ନମଃ + କୃତଃ, ନମଃ + କୃତ୍ୟ, ପୁରଃ + କାରଃ, ତିରଃ + କୃତଃ, ପୁରଃ + କୃତ୍ୟ,
ତିରଃ + କୃତ୍ୟ, ପୁରଃ + କରୋତି ।

୪। ଅବ୍ୟୟଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଅକାର ପରସ୍ପରିତ ବିସର୍ଗର ସକାର ହୁଏ । ସମାସରେ କର, କାର, କାନ୍ତ, କାମ, କୁଶା, କୁମ୍ଭ, ପାତ୍ର ଶବ୍ଦ ପରେ ଥିଲେ ।

ଯଥା :- ଯଶଃ + କରଃ = ଯଶସ୍କରଃ

ଶ୍ରେୟଃ + କରଃ = ଶ୍ରେୟସ୍କରଃ

(ଯଶଃ କରୋତି ଇତି)

(ଶ୍ରେୟଃ କରୋତି ଇତି)

ଅୟଃ + କାନ୍ତଃ = ଅୟସ୍କାନ୍ତଃ

ପୟଃ + କୁମ୍ଭଃ = ପୟସ୍କୁମ୍ଭଃ

(ଅୟସଃ କାନ୍ତଃ = ଅୟସ୍କାନ୍ତଃ)

(ପୟସେ କୁମ୍ଭଃ)

ଅହଃ + କରଃ = ଅହସ୍କରଃ

ବାଚଃ + ପତିଃ = ବାଚସ୍ପତିଃ

(ଅହଃ କରୋତି ଇତି)

(ବାଚଃ (ବାଣୀୟଃ) ପତିଃ = ବାଚସ୍ପତିଃ)

- ୫। ସଃ, ଏଷଃ ର ବିସର୍ଗ ଲୋପହୁଏ ଅକାର ଭିନ୍ନ କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ । ଅନନ୍ତର ସନ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।
ଯଥା :- ସ ଆଗଛତି । ସ ମମ ଗୃହମ୍ ଆଗଛତି । ସ ଗଛତି । ଏଷ ସ୍ବପିତି । ଏଷ ବେଗେନ ଧାବତି । ଏଷ ହସତି ।
- ୬। ଭୋଃ ଶବ୍ଦର ବିସର୍ଗ ଲୋପହୁଏ ଯଦି ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ - ଦ୍ଵିତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥାଏ ।
ଯଥା :- ଭୋ ଉମେଶ ! ଭୋ ବାନ୍ଧବ !
- ୭। ପୁନର୍, ପ୍ରାତର୍, ସ୍ବର୍, ଅନ୍ତର୍ ଇତ୍ୟାଦି ରେଫାନ୍ତ ଅବ୍ୟୟପଦ । ସ୍ବର୍ ବା ମୃଦୁବ୍ୟଞ୍ଜନ ପରେ ଥିଲେ ଏମାନଙ୍କର ରେଫ ଯଥାବତ୍ ରହେ ।
ଯଥା :- ପୁନଃ + ଅପି = (ପୁନର୍ + ଅପି) = ପୁନରପି । ପୁନଃ + ଆଗଛ = ପୁନରାଗଛ । ପ୍ରାତଃ + ଆଶଃ = ପ୍ରାତରାଶଃ । ସ୍ବଃ + ଗତଃ = ସ୍ବର୍ଗତଃ । ଅନ୍ତଃ + ହିତଃ = ଅନ୍ତର୍ହିତଃ ।
- ୮। ପିତୃ-ମାତୃ ପ୍ରଭୃତି ରକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସମୋଧନରେ ରକାରର ସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଯଥାବତ୍ ରହେ ।
ଯଥା :- ପିତଃ + ଏହି = ପିତରେହି । ମାତଃ + ଦେହି = ମାତର୍ଦେହି ।
- ୯। ଗୀଃ + ପତିଃ = ଗୀର୍ପତିଃ, ଗୀଷ୍ପତିଃ / ଗୀଃ ପତିଃ
ଅହନ୍ + ପତିଃ = ଅହର୍ପତିଃ / ଅହଃ ପତିଃ
ଅହନ୍ + ଅହନ୍ = ଅହର୍ + ଅହର୍ = ଅହରହଃ
- ୧୦। ଢକାର ପରେ ଥିଲେ ଢ କାରର, ର କାର ପରେ ଥିଲେ ର କାରର ଲୋପ ହୁଏ ଏବଂ ତତ୍ପୂର୍ବ ଅଶ୍ବର ଦୀର୍ଘ ହୁଏ ।
ଯଥା :- ପୁନଃ + ରାଜତେ = ପୁନର୍ + ରାଜତେ = ପୁନା ରାଜତେ ।
ପୁନଃ + ରମୟତେ = (ପୁନର୍ + ରମୟତେ) = ପୁନା ରମୟତେ । ପିତଃ + ରକ୍ଷ = (ପିତର୍ + ରକ୍ଷ) = ପିତା ରକ୍ଷ । ନିଃ + ରୋଗଃ = ନିର୍ + ରୋଗଃ = ନାରୋଗଃ । ଅନ୍ତଃ + ରାଷ୍ଟ୍ରିୟଃ = ଅନ୍ତର୍ + ରାଷ୍ଟ୍ରିୟଃ = ଅନ୍ତରାଷ୍ଟ୍ରିୟଃ । ଶିଶୁଃ + ରୋଦିତି = ଶିଶୁର୍ + ରୋଦିତି = ଶିଶୁ ରୋଦିତି ।
ଗୁରୁଃ + ରୁଷଃ = ଗୁରୁର୍ + ରୁଷଃ = ଗୁରୁ ରୁଷଃ ।
ମୁତ୍ + ଢଃ = ମୁତ୍ଢଃ । ଲିତ୍ + ଢଃ = ଲାତ୍ଢଃ । ଉତ୍ + ଢଃ = ଉତ୍ଢଃ ।
- ୧୧। ବୟଃ + ସ୍ତ୍ର = ବୟସ୍ତ୍ର / ବୟଃ ସ୍ତ୍ର । ଅନ୍ତଃ + ସ୍ତ୍ର = ଅନ୍ତସ୍ତ୍ର / ଅନ୍ତଃସ୍ତ୍ର । ମନଃ + ସ୍ତ୍ର = ମନସ୍ତ୍ର / ମନଃସ୍ତ୍ର ।

ଅଭ୍ୟାସ

୧। ସନ୍ଧିଂ କୁରୁତ ।

(କ) ମନଃ + ରଥଃ = ମନୋରଥଃ
ତପଃ + ବନମ୍ = _____
ବୟଃ + ବୃକ୍ଷଃ = _____

ମନଃ + ବିକାରଃ = ମନୋବିକାରଃ
ଅଧଃ + ଗତିଃ = _____
ଯଶଃ + ଗାନମ୍ = _____

(ଖ) ନିଃ + ଆଶା = ନିରାଶା
ନି + ଉକ୍ତଃ = _____
ନିଃ + ଅସ୍ତ୍ରଃ = _____
ଦୁଃ + ନୀତିଃ = _____
ଦୁଃ + ଗତିଃ = _____
ଦୁଃ + ମତିଃ = _____
ଦୁଃ + ଜୟଃ = _____

ନିଃ + ଈକ୍ଷଣମ୍ = _____
ନିଃ + ଘୋଷଃ = _____
ନିଃ + ଧନଃ = _____
ନିଃ + ଗତଃ = _____
ଦୁଃ + ଆଶା = _____
ଦୁଃ + ଆଚାର = _____
ଦୁଃ + ବୋଧଃ = _____

- (ଗ) ସା + ଏବ, ସା + ଲବ, ମନଃ + ତାପଃ, ବହିଃ + ଗମନମ୍, ବିଭୁଃ + ରାଜତେ, ହରିଃ + ରମ୍ୟଃ, ଦୁଃ + ଶୀଳଃ, ନିଃ + ସଂଶୟମ୍, ଦୁଃ + ଶାସନମ୍, ପ୍ରଥମଃ + ସର୍ଗଃ, ସଃ + ଉବାଚ, ଯଃ + ଅସୌ, ଓଁ ଶାନ୍ତିଃ + ଶାନ୍ତିଃ + ଶାନ୍ତିଃ ।

ବିସର୍ଗସନ୍ଧି ସରଣି

ବିସର୍ଗ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣ	ବିସର୍ଗ	ବିସର୍ଗୋତ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣ	ପରିଣାମ
ସ/ଏଷ -	ଃ (ସଃ / ଏଷଃ)	ଅକାରଭିନ୍ନସ୍ୱର -	ବିସର୍ଗ ଲୋପ
ସ/ଏଷ -	ଃ(ସଃ/ଏଷଃ)	କୌଣସି ବ୍ୟଞ୍ଜନ -	ବିସର୍ଗ ଲୋପ
ସ/ଏଷ -	ଃ(ସଃ/ଏଷଃ)	ଅ	ସଃ → ସୋ ଏଷଃ → ଏଷୋ
ଅ	ଃ	ଅ-ଭିନ୍ନ ସ୍ୱର	ବିସର୍ଗଲୋପ
ଆ	ଃ	ସ୍ୱର	ବିସର୍ଗଲୋପ
ଆ	ଃ	ବର୍ଗର ଗାୟ, ଧର୍ମ, ଝମ ବର୍ଣ୍ଣ ୟ, ଋ, ଌ, ବ, ହ	ବିସର୍ଗଲୋପ
ଅ	ଃ	ଅ	ଅ → ଓଃ
ଅ	ଃ	ବର୍ଗର ଗାୟ, ଧର୍ମ, ଝମ ବର୍ଣ୍ଣ ୟ, ଋ, ଌ, ବ, ହ	ଅ → ଓ
ଅ/ଆ/ ଭିନ୍ନସ୍ୱର	ଃ	ସ୍ୱର	ଃ → ର
ଅ/ଆ ଭିନ୍ନସ୍ୱର	ଃ	ବର୍ଗର ଗାୟ, ଧର୍ମ, ଝମ ବର୍ଣ୍ଣ ୟ, ଋ, ଌ, ବ, ହ	ଃ → ର
ପ୍ରାତ/ପୁନ	ଃ	ସ୍ୱର ବର୍ଗର ଗା, ଧ, ଝମ ୟ, ଋ, ଌ, ବ, ହ	ଃ → ର
କୌଣସିବର୍ଣ୍ଣ	ଃ	ସ୍ / ଡ୍ / ଥ୍	ଃ → ସ୍
		ଷ୍ / ଣ୍ / ଠ୍	ଃ → ଷ୍
		ଶ୍ / ଷ୍ / ଞ୍	ଃ → ଶ୍

ସୂତ୍ର ସୂଚନା

- ୧ । ଅତୋରୋରପୁତାଦପୁତେ 1.6.1.113, ଆଦଗୁଣଃ 1.6.1.86, ଏଡ଼ଃ ପଦାନ୍ତାଦତି । 6.1.109
 ୨ । ହରି ଚ । 8.1.114
 ୩ । ସ ସଜୁଷୋରୁଃ 8.2.66
 ୪ । ବିସର୍ଜନୀୟସ୍ୟ ସଃ 8.3.34
 ୫ । ବା ଖରି 8.3.36